

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1953

With Summaries in English

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1953

With Summaries in English

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1953

Forside: Stendysse ved Torup på Mols

Redaktion:
P. V. GLOB

Copyright 1953
by
Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark
by
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clicheer:
Hammerschmidt — Århus

INDHOLD

<i>Karl Martin Nielsen: Kuml</i>	7
<i>Holger Rasmussen: Hasselø-egen</i>	15
<i>Hans Norling-Christensen: Vestlandskedler og malede glas</i> ...	47
<i>Povl Simonsen: To djurslandske mosefund</i>	61
<i>Hans Christiansson: Jellingestenens bildvärld</i>	72
<i>Oscar Marseen: Fangstfolk på Selbjerg</i>	102
<i>Grantzau, Marseen og Riismøller: Melleholm</i>	121
<i>Hans Neumann: Et løveglas fra Rinlandet</i>	137
<i>C. J. Becker: Stenaldergrav fra Gabøl</i>	155
<i>Kristian Jeppesen: En græsk pyxis fra Homers tidsalder</i>	165
<i>Niels Thomsen: Om en vestjysk stald</i>	171
<i>Thorkild Ramskou: Ragnarok</i>	182
Jysk Arkæologisk Selskab	193

Glavendrup-monument: stensætning, gravhøj og runesten.
 Monument at Glavendrup: stone setting, barrow and runestone.

Erik Moltke fot.

KUML

AF KARL MARTIN NIELSEN

Ordet *kuml* eller *kumbl* er i dansk et runestensord, bedst kendt fra indskrifterne paa de to berømte Jelling-stene, der lyder saaledes¹⁾:

Den lille Jelling-sten *kurmR kunukR karþi kubl þusi aft þurui kunu sina tanmarkar but*, kong Gorm gjorde dette mindesmærke efter Thyra sin kone, Danmarks bod.

Den store Jelling-sten *haraltr kunukR baþ kaurua kubl þausi aft kurm faþur sin auk aft þaurui muþur sina sa haraltr ias sþR uan tanmaurk ala auk nuruiak auk*

tani karþi kristna, kong Harald bød gøre dette mindesmærke efter Gorm sin fader og efter Thyra sin moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne.

Stavemaaden *kubl* betegner udtalen *kumbl*. Oversættelsen 'mindesmærke' anvendes foreløbig ganske ubestemt.

Ifølge traditionen var Gorm og Thyra, til hvis minde indskrifterne er ristet, gravlagt i de to store høje. Det var derfor naturligt at opfatte *kumbl* som betegnelse for en gravhøj, og saaledes forklarer Worm ogsaa ordet i sit runeværk fra 1643. Denne tolkning, som egentlig har været gældende siden, stemte med det syn, som man havde paa runestenene, og som finder sit poetiske udtryk i Oehlenschlägers *Set. Hans Aften-Spil*:

See midt paa Marken staaer en Høi.
Paa Høien staaer en Runesteen,
Derunder hvile gamle Been.
Den Høi staaer der fra Arilds Tid.

Runestenen paa toppen af højen, der gemmer forfædrenes ben, det er ogsaa den tanke, der ligger til grund for arrangementet af Julianehøj ved Jægerspris. Paa toppen af en udgravet kæmpehøj (en jættestue) anbragte arveprins Frederik i 1782 den norske runesten fra Stenstad midt i en rundkreds af mindestene for syv hedenske konger²).

Sprogligt har sammenstillingen med latinsk *cumulus*, en i en spids opstabet høj, spillet en vis rolle for tolkningen, og da man i det 19. aarhundrede fik et mere indgaaende kendskab til det gamle islandske sprog (oldnordisk), fandt man yderligere støtte for den i sagaernes anvendelse af ordet *kuml*³).

Imidlertid er der den ejendommelighed ved runeindskrifterne, at ordet i rejserformlen staar i flertal (saaledes ogsaa i de to Jelling-indskrifter); dette fremgaar af det vedføjede stedord þa u si, þ u si, disse, selve ordet *kumbl* er som intetkønsord uforandret i flertal. I ental forekommer det i Danmark kun i en gammel indskrift fra 9. aarh., Nørre Næraa, Fyn, þurmutr ni aut kubls (genitiv), Thormund, hvil i fred i højen, og i en ung bornholmsk indskrift fra ca. 1100, Vester Marie-stenen 1, i rejserformel (raistu kumbl þitsi, rejste dette mindesmærke; stedordet staar i ental).

Ud fra dette forhold formulerer P. G. Thorsen⁴) sin opfattelse saaledes: paa Nørre Næraa maa ordet betegne højen som hvilested, men i flertal har det faaet en udvidet betydning og omfatter mindestenen og højen i forening. Saaledes ogsaa Wimmer⁵): »i den ældste tid synes ental særlig at være brugt om en enkelt del af mindesmærket, nemlig gravhøjen« (Nørre Næraa), i flertal bruges ordet om »hele mindesmær-

ket eller i hvert fald flere af de væsentlige dele, hvoraf det bestod, først og fremmest dog vistnok højen«. Med entalsformen paa den bornholmske sten »tænkes nærmest på runestenen«.

Wimmer deler den ældre opfattelse, at et flertal af runestenerne har staaet paa en høj, hvori den person, til hvis minde stenen er rejst, har været gravlagt. Det fremgaar af hans behandling af Store Rygbjærg-stenen, der er det eneste sikre danske eksempel paa dette forhold; og Danevirke-stenen, som blev fundet ved foden af en gravhøj, flyttedes i 1893 efter Wimmers undersøgelse op paa toppen af højen⁶⁾ (tilsvarende anbragtes den svenske Tynäs-sten, Södermanland⁷⁾), ud fra Sune Lindqvists formodning om dens oprindelige plads, i 1913 paa toppen af den høj, som den var fundet nedefor).

I sproglig henseende er Thorsens og Wimmers tolkning af ordet paa-faldende. Ordet skulde i ental betegne en gravhøj, i flertal gravhøjen og runestenen. Ingen har fremført eksempler paa, at et ord ved at sættes i flertal kan komme til at omfatte den ting, som entalsformen betegner, + en dermed sammenhørende ting.

En undersøgelse af ordets betydning ud fra runestenerne selv vanskeliggøres ved to forhold: 1. Kun et faatal af Danmarks runestene staaar i dag paa deres oprindelige plads, de fleste er fremdraget i kirkebygninger, kirkegaardsdiger, broer og lign. 2. Indskrifterne er formelagtige. Indskriften paa Store Rygbjærg-stenen, som blev fundet liggende paa en gravhøj, indeholder saaledes hverken ordet *kumbl* eller *haugr* (der er det egentlige ord for en gravhøj, og som findes i enkelte indskrifter); rejserformlen er den stereotype 'rejste denne sten'. Fuglie-stenen, der staaar paa en høj, har samme formulering.

Med hensyn til de runestene, der nævner *kumbl*, og som har tilknytning til høje, er forholdet følgende: I nordhøjen i Jelling er der fundet et gravkammer, som kan være samtidigt med runestenerne, men ved Ejnar Dyggves udgravning af sydhøjen i 1941 kunde det fastslaaes, at denne ikke har indeholdt nogen grav⁸⁾. I Glavendrup-stenens høj er der ikke fundet nogen grav, og højen ved stensætningens modsatte ende er en bronzealderhøj. De to høje ved Bække-monumentet er ligeledes gravhøje fra ældre tid. Selv om eksemplerne er faa, kan de dog tages som udtryk for, at der ikke har været en saa nøje samhörighed mellem runesten og gravhøj, at det bliver sandsynligt, at man skulde have haft en sammenfattende betegnelse for dem.

Man er ogsaa kommet bort fra den tanke, at runestenerne gennemgaaende har staaet paa høje. Navnlig har Sune Lindqvist⁹⁾ vendt sig imod denne ældre anskuelse; han fremhæver, at skønt han har set mange runestene i Sveriges runestensrigeste egne, har han aldrig set nogen rejst paa en høj, »om jag undantar en, som ställt på detta sätt – på Skansen, av Arthur Hazelius«. Derimod har han set mange runestene

i gamle gravfelter »*bredvid högarna och inpå vägarna*«. Ogsaa for Danmarks vedkommende betvivler Lindqvist, at runestene uden rent undtagelsesvis (Store Rygbjærg-stenen) har været rejst paa den dødtes gravhøj. Iflg. Erik Moltkes fremstilling i det danske runeværk¹⁰) er pladsen på høj temmelig sjælden, og i almindelighed er højen da lav eller stenen lille; »anbringelse ved *vej* og vadesteder, ved sejlløb og steder, hvor folk færdedes, er (i forbindelse med en høj) vikingetidsstenens egentlige plads«.

Sammenfattende kan det da siges om Thorsens og Wimmers forklaring: sprogligt savner den sandsynlighed, og den finder ikke støtte i runestenedenes fundforhold, idet der kun sjældent synes at være en sammenhæng mellem en runesten og en samtidig gravhøj, og runestenedenes anbringelse paa en høj ikke har været almindelig.

Medens danske runologer fra Worm til Wimmer har været enige om, at *kumbl* var gravhøjen, har svenske forskere gennemgaaende opfattet det som en betegnelse for runestenen¹¹); men denne tolkning støder paa den samme vanskelighed som den ældre danske, nemlig at ordet som regel staar i flertal. Enkelte har da ogsaa ment, at flertalsformen betegne runerne paa stenen.

Da man er kommet til saa forskellige resultater med hensyn til runeindskrifternes *kumbl*, er det nødvendigt at undersøge ordets anvendelse i andre kilder. Følgende er af særlig interesse: oldnordisk *kuml*, »Gravmæle, hvoraf man kan se hvor nogen er begravet«, sammensætningerne *herkuml*, hærmærke paa hjælm eller skjold, *örkuml*, legemsskade, gammelsvensk *bokumbel*, bomærke, svensk dialekt *kummel*, 1. sømærke, 2. mærke i land under fiskeri, 3. mærke paa kreatur, oldsaksisk *kumb(a)l*, tegn, oldengelsk (*here*)*cumbol*, (felt)tegn, fane.

Den betydning, som ligger til grund for disse forskellige anvendelser, maa være 'tegn, mærke, hvorved noget kendetegnes eller fremhæves'. Da runeindskrifterne som nævnt har ordet i flertal, maa der hermed betegnes flere mærker af en eller anden slags. I betragtning af mindesmærkernes karakter kan der være tale om tre muligheder: 1. runetegnene, 2. runestene, 3. gravhøje. Den sidste mulighed kan man se bort fra. Derimod kunde betydningen 'runetegn, runer' synes rimelig; men en undersøgelse af indskrifterne viser, at det alligevel ikke kan være rigtigt at opfatte ordet saaledes. *kumbl* staar hyppigst som objekt for *gørwa*, gøre, men indskrifterne anvender om ristningen 'riste' eller 'hugge runer', ikke 'gøre runer', og det sjældnere *resa kumbl*, rejse kumler, viser med sikkerhed, at ordet ikke kan betegne runerne. Tilbage bliver da kun den mulighed, at *kumbl þøsi* er (rune)stene.

Kan dette nu forenes med, hvad vi ved om mindesmærkernes karakter, og hvad der fremgaar af indskrifterne? Fundforholdene kan ikke ventes at give fyldige oplysninger; men vi har dog bevaret nogle monu-

menter bestaaende af en (eller flere) runestene i forbindelse med indskriftsløse stene. Glavendrup-stenen danner stævnen i en skibssætning (DR Atlas fig. 490–93), Bække-stenen 2 staar i en stenrække (DR Atlas fig. 88), og ved Ejnar Dyggves udgravning af sydhøjen i Jelling konstateredes resterne af en stor spidsvinklet stensætning, der havde sluttet sig til nordhøjen¹²). Fra Skaane kendes to saadanne monumenter (begge med to runestene): Hunnestad-monumentet (DR Atlas fig. 670) og Västra Strö-monumentet (DR Atlas fig. 767–70), ingen af disse har dog ordet *kumbl*. Den senurnordiske Björketorp-sten (ca. 700), Blekinge, danner sammen med to 3 m høje stene en trekant (DR Atlas fig. 832–33), og muligvis har den samtidige Stentofte-sten, Blekinge, hørt sammen med fem indskriftsløse stene paa stedet, hvor den oprindeligt stod.

I selve indskrifterne finder vi direkte omtale af saadanne mindesmærker, idet rejserformlen kan indeholde flertal af ordet ‘sten’ (‘rejste, satte disse stene’). Inden for dansk omraade kendes denne formulering især fra skaanske indskrifter og synes at være yngre end *kumbl*. En anden betegnelse for det samme er svenske indskrifters *mærki*, mærke, der ligesom *kumbl* staar i flertal (‘gjorde, rejste disse mærker’). I modsætning til *kumbl*, der især bruges i Danmark og Götalandene (Öster- og Västergötland), er anvendelsen af *mærki* karakteristisk for Svealandskaberne (Uppland og til dels Södermanland)¹³). Efter den her givne forklaring af ordet *kumbl* faar vi saaledes tre udtryk for et mindesmærke bestaaende af flere rejste stene: *kumbl*, *mærki* og *stenar*, som indbyrdes er kronologisk og geografisk afgrænsede.

kumbl forekommer hyppigst i forbindelsen *gørwa kumbl þøsi*; brugen af verbet ‘gøre’ viser, at man opfattede et mindesmærke af flere rejste stene som en helhed. Naar der undertiden bruges *resþi, satti kumbl þøsi*, rejste, satte disse mærker, har forestillingen om de enkelte rejste stene dog været tydelig. Anvendelsen af disse verber, der ellers i indskrifterne forekommer i forbindelsen ‘rejste, satte denne sten’, taler afgjort for, at *kumbl*, mærkerne, er de rejste stene. I svenske indskrifter kan *kumbl*, ligesom paa den bornholmske Vester Marie 1, ogsaa staa i ental, og en enkelt gang (Runtuna, Södermanland) forekommer *kumbl bæþi*, to mærker, som maa være (rune)stene.

Foruden i rejserformler forekommer *kumbl* een gang i en forbandelsesformular, Skern 2 *siþi sa mañr is þusi kubl ub biruti*, en sejdkarl (skal) den mand (være), som bryder disse mærker, og een gang i en Thor-formel, Virring *þur uiki þisi kuml*, Thor vie disse mærker. Forbandelsen kunde meget vel tænkes at være rettet imod den, som opbryder gravhøjen (jf. oldnordisk *brjóta haug*), men da forbandelsen paa Glavendrup- og Tryggevælde-stenene indeholder ordet ‘sten’, d. v. s. runestenen, er opfattelsen af *kumbl* som de rejste stene ogsaa den mest passende i Skern-stenens forbandelse. Thor-formlen kendes

fra to andre indskrifter, Glavendrup og Sønder Kirkeby, hvor den har formen 'Thor vie disse runer', og det er da naturligt, at der paa Virringstenen sigtes til runestenen sammen med andre stene.

Et vigtigt holdepunkt for opfattelsen af *kumbl* som en gravhøj har entalsformen paa Nørre Næraa-stenen og sagaernes *kuml* været. Tolkningen af Nørre Næraa-stenens *niut kumbls* (og af den omtrent enslydende formel paa den senere fundne Gørlev-sten) som 'hvil i fred i graven' er imidlertid ikke den eneste mulige; flere forskere har opfattet den som en gravbindingsformel, der skulde hindre den døde i at gaa igen. Snarest er den dog en værneformel; *niut kumbls* betyder da 'hav gavn af dit mærke', og den tanke, der ligger til grund, er, at den runeristede sten har haft magisk kraft til at beskytte den døde i graven. Ogsaa ved tolkningen som gravbindingsformel synes det rimeligst, at det er stenen med runeindskriften, der skal hindre den døde i at gaa igen. Harry Andersen¹⁴) har fremsat det forslag, at vi skulde have haft følgende betydningsudvikling »Ental *kumbl* = Tegn, Mærke > Mærke paa Grav (Gravhøj) > Grav (eller Gravhøj), Flertal *kumbl* = Mærker, Tegn > Stene (Runesten + andre Stene)«. Teoretisk er dette muligt, men brugen af ental i rejserformler taler imod, at ental og flertal skulde have haft forskellige betydninger.

Wimmer sammenstiller Laxdølasagas *pau liggja bæði i kumli i Laxárdal*, de ligger begge i 'kumlet' i Laxaadalen, med Gunderup-stenens *pau lega bæði i þæim haugi*, de ligger begge i denne høj, og dette sted kunde unægtelig tyde paa, at *kuml* i oldnordisk havde betydningen 'gravhøj', et forhold, som man maatte tage hensyn til, naar det gælder runeindskrifterne, selv om det ikke maa glemmes, at sagaerne er langt yngre end runeindskrifterne, og at der ligger 2-3 hundrede aar mellem sagaerne i den form, vi kender dem, og de forhold, som de behandler. Hvad sagaernes *kuml* betegner, kan imidlertid ikke bestemmes med sikkerhed. Oscar Almgren, som har sammenlignet vikingetidens gravskik efter fundene med sagaernes overlevering¹⁵), identificerer ikke Laxdølasagas *kuml* med nogen bestemt gravform, men mener, at ordet snarest maa forklares ud fra runeindskrifterne. De fleste steder, hvor ordet anvendes i sagaerne, synes det heller ikke at være brugt om en grav som hvilested for den døde, men om et eller andet synligt mærke, der viser tilstedeværelsen af en grav.

Der kan da, efter min mening, ikke anføres kendsgerninger, som taler for, at runeindskrifternes *kumbl* skulde betegne eller indbefatte gravhøjen. Den opfattelse af ordet, som her er gjort gældende, nemlig at det er anvendt om runestenen, i flertal om et mindesmærke bestaaende af en (eller flere) runestene i forbindelse med indskriftsløse stene, støttes af følgende forhold:

1. *Sprogligt*. Ved tolkningen gaas ud fra ordets grundbetydning

‘mærke’, der i flertal paa ganske normal vis betegner flere mærker, d. v. s. stene. Man nødsages ikke til at antage nogen betydningsforskydning; mærket er den rejste (rune)sten saavel i den gamle formel paa Nørre Næraa som i de unge rejserformler, saavel i ental som i flertal.

2. *Arkæologisk*. Mindesmærker bestaaende af flere rejste stene er velkendte, selv om antallet paa grund af fundforholdene ikke kan være stort.

3. *Indskrifterne*. Mindesmærker af den nævnte art omtales direkte, dels kan de ligefrem betegnes ved flertal ‘stene’, dels ved *mærki*, mærker (der har samme betydning som *kumbl*). Brugen af verberne ‘rejse’ og ‘sætte’, der normalt har ‘sten’ som objekt, stemmer med opfattelsen af *kumbl* som rejste stene.

SUMMARY

KUML

In a number of Danish and Swedish runic inscriptions the word *kumbl* or *kuml* is found in the phrase *gærþi kumbl þøsi*, “made this monument”. In Danish inscriptions it stands, with a single exception, in the plural, while it occurs in addition in the genitive singular on two Danish rune stones, in the old formula *niut kumbls*.

The Danish runologists, P. G. Thorsen and Ludvig Wimmer, are of the opinion that the word in the old formula designates the burial tumulus, and that the plural form is used to cover the tumulus and the rune stone in association. This use of the plural form is odd, while only one certain example is known of a rune stone standing on a tumulus containing a contemporary burial.

From the use of the word in Nordic and in other Germanic languages we can conclude that the basic meaning of *kumbl* is “sign, monument by means of which an object is distinguished or emphasized”. The plural form used on the rune stones must consequently designate several monuments of some sort, and these can only be several erected stones.

The majority of Danish runic monuments no longer stand in their original position, but a small number have survived consisting of one (or more) rune stones in association with other stones bearing no inscriptions. The inscriptions also mention such compound monuments directly, some having the plural “stones”; in Swedish inscriptions the plural *mærki*, “monuments”, also occurs. In addition to the normal association, *gærþi kumbl*, the combinations *resþi* or *satti kumbl* are also found; the use of the verbs “raise” and “set”, which normally have “stone” as their object, supports the explanation put forward here.

The singular form in the formula *niut kumbls* may just as well designate the rune stone as the burial tumulus, while the meaning of *kuml* where it occurs in the sagas, which has been used to support the earlier explanation, cannot be determined with certainty.

The interpretation of *kuml* which is put forward here is linguistically simple. It is derived from the basic meaning, while the significance of the

plural in relation to the singular is perfectly standard. Monuments consisting of several erected stones do in actual fact occur, and they are directly mentioned in the inscriptions.

Karl Martin Nielsen.

★

NOTER

¹⁾ Indskrifterne citeres efter Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter. 1941–42 (forkortet DR). Desuden benyttes Ludvig Wimmer: De danske Runemindesmærker. I–IV. 1893–1908 (forkortet DRM). Oplysningerne om svenske indskrifter er hentet fra Sveriges Runinskrifter. Iff. 1900ff. ²⁾ Trap: Danmark⁴ II, p. 183 f. ³⁾ Om den ældre tolkningshistorie se forf. i Danske Studier 1941, p. 33 f. ⁴⁾ De danske Runemindesmærker I (1864), p. 49–53. Thorsen mener dog, at man skal gaa ud fra betydningen 'mærke'; jf. Carl Säve i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1852, p. 240, Rafn smst. 1859, p. 142. ⁵⁾ DRM IV Ordsamling og III, p. 289. Wimmer oversætter *kumbl* ved 'mindesmærke', men udtaler sig ikke om ordets grundbetydning; han siger ikke, at det betyder 'gravhøj', men kun at det anvendes om gravhøjen som en del af mindesmærket. Derimod tillægges *kumbl* betydningen 'gravhøj' af Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik II (1932), p. 270, jf. Fra Holbæk Amt 1923, p. 39, og Lis Jacobsen i Scandia IV (1931), p. 250, jf. Arkiv för nordisk Filologi XXXI (1915), p. 240; se ogsaa Erik Moltke i Nordisk Tidskrift 1934, p. 429. ⁶⁾ DRM I, 2, p. 114, jf. Lis Jacobsens Haandudgave (1914), p. 98: »Nu er den, efter at Prof. Wimmer har gjort opmærksom paa dens urigtige Stilling, rejst i sin rette Stilling paa Højens Top, hvor den stod i Oldtiden«. ⁷⁾ Brate och Wessén: Södermanlands Runinskrifter (1924–36), nr. 328. ⁸⁾ Ejnar Dyggve i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1943, p. 19–31. ⁹⁾ Fornvännen 1928, p. 279–82. ¹⁰⁾ DR Text sp. 910 f. ¹¹⁾ Forf. i Danske Studier 1941, p. 34–38. ¹²⁾ Se note 8. ¹³⁾ R. Kinander: Smålands Runinskrifter, h. 1 (1935), p. 61. ¹⁴⁾ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945, p. 149. ¹⁵⁾ Nordiska Studier tillegnede Adolf Noreen (1904), p. 336.

Korrekturnote: Om ordets forekomst og betydningen i svensk (runeindskrifter, dialekter, stednavne og ældre svensk) kan nu henvises til Nils-Gustaf Stahre: Stångskäret, Kåksna och Kummelberget (1952), p. 158–275.